

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ З НЕПОВНОЇ СІМ'Ї

Ірина Сірик
Черкаси

У статті описані особливості гендерної соціалізації дитини, яка виховувалась в неповній сім'ї. Розкрито основні форми та механізми соціалізації особистості. Зроблено акцент на первинній соціалізації особистості, яка відбувається в сім'ї і впливає на подальший процес соціалізації. Описана специфіка виховання хлопчика і дівчинки в умовах неповної сім'ї та її вплив на особливості гендерної соціалізації особистості. Узагальнено результати емпіричного дослідження за методом АСПН (активного соціально-психологічного навчання) у дослідженні специфіки гендерної соціалізації особистості з неповної сім'ї. Доведено, що у дітей, які виховувались у неповній сім'ї прослідковуються виникнення деструктивних тенденцій поведінки, що виражаються у почуттях агресії, тривожності, самотності, блокуванні міжособистісних відносин, що порушує процес соціалізації особистості. Зроблено акцент на необхідності власної психокорекції з метою нівелювання деструктивних тенденцій психіки, і формування умовних цінностей, що сприятимуть процесу соціалізації індивіда.

Ключові слова: соціалізація, гендер, гендерна соціалізація, неповна сім'я, психокорекція, деструктивні тенденції психіки.

Постановка проблеми. Проблема гендерної соціалізації дитини, яка виховувалась у неповній сім'ї завжди є однією з найактуальніших проблем суспільства. Саме процес гендерної соціалізації особистості є невід'ємною складовою особистісного становлення дитини для повноцінного існування в суспільстві. Психологічні дослідження доводять, що первинною ланкою гендерної соціалізації особистості є сім'я, батьки, значущі дорослі які приймають участь у вихованні дитини. Формування особистості дитини визначають склад сім'ї, порядок народження дитини, особистість батьків, характер дитячо-батьківських взаємостосунків у родині. В сім'ї закладаються норми, правила, цінності, гендерні стереотипи, установки тощо. Вагомими складовими гендерної соціалізації у сім'ї є гендерні особливості батьків, їх ідентичність та рольові функції, стать дитини, уявлення батьків про особливості виховання дитини даної статі. Одним із найвагоміших факторів гендерної соціалізації дитини є тип сім'ї, в якій виховується майбутня особистість. Сім'я може бути повною чи неповною (розлучення батьків, смерть одного із батьків, виховання дитини матір'ю-одиначкою). Безумовно виховання дитини в умовах неповної сім'ї відрізняється від виховання дитини в повній сім'ї і впливає на психічний розвиток особистості та на процес гендерної соціалізації. На жаль, на сьогоднішній день в Україні спостерігається тенденція до збільшення кількості неповних сімей. Одними із основних завдань психологів є допомога батькам, значущим дорослим, які приймають участь у вихованні дитини у забезпеченні оптимальних умов, що сприятимуть успішному процесу соціалізації особистості. Науковцями вивчаються різноманітні аспекти специфіки розвитку суб'єкта у таких сім'ях, але глибинно-психологічні детермінанти особливостей формування гендерних уявлень особистості у неповній сім'ї не втрачають своєї актуальності.

Дослідженням особливостей гендерної соціалізації особистості займалися: Ю. Альошина, В. Белова, Є. Бреєв, Т. Волкова, А. Волович, І. Клецина, О. Ключко, Т. Рєпіна, І. Чернова та інші. Науковці І. Доброгаєва, П. Лєсафт, З. Матейчек, А. Прихожан, Т. Титаренко, Г. Фігдор у своїх дослідженнях порушили проблему особистісного становлення особистості в неповній сім'ї. Вищезазначені дослідники зосередили увагу на специфіці особистісного становлення дитини в неповній сім'ї, та її впливові на психічний розвиток, особливостей засвоєння гендерних ролей та на виникнення деструкцій у поведінці, останні виявляються у руйнуванні взаємин з оточуючими та перешкоджають процесу соціалізації особистості.

Метою статті є розкриття особливостей гендерної соціалізації особистості, яка виховувалась в неповній сім'ї.

В науковій літературі поняття соціалізація окреслюється як «процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві» (Orban-

Lembryk 2004, p. 160) [2]. Основними формами процесу соціалізації є соціальна адаптація та інтеріоризація. Соціальна адаптація полягає у взаємодії особистості із соціальним середовищем та передбачає пристосування індивіда до рольових функцій, соціальних норм, спільностей, до умов функціонування різних сфер суспільства. Процес інтеріоризації передбачає «формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей, ідеалів, процес переведення елементів зовнішнього середовища у внутрішнє «Я» (Orban-Lembryk 2004, p 162) [2]. В науковій літературі виділяють три основні фази процесу соціалізації особистості: перша включає засвоєння соціальних цінностей, норм, внаслідок чого людина прагне відповідати вимогам суспільства; друга фаза передбачає прагнення особистості у власній персоналізації, самоактуалізації, що дозволяє впливати на інших; третя фаза полягає в інтеграції кожної особистості в певну соціальну групу, де індивід демонструє власні властивості та можливості (Orban-Lembryk 2004) [2]. Для повноцінного становлення особистості вагомим є збереження поступового протікання всього процесу соціалізації.

Процес соціалізації особистості відбувається впродовж всього життя і є його невід'ємною складовою. Як вже було зазначено, первинним інститутом соціалізації особистості є сім'я. Окреслимо основні механізми соціалізації особистості в сім'ї. Завдяки процесу ідентифікації з батьками, дитина опановує різні види соціальної та статеворольової поведінки. В процесі наслідування дитина слідує досвіду своїх батьків, їхніх вчинків, манер, дій тощо. Наслідування взаємопов'язане з процесом навіювання, завдяки якому особистість несвідомо відтворює досвід, переживає почуття, емоційний стан значущих для неї осіб (Orban-Lembryk 2004, p. 171) [2]. Отже, основними механізмами соціалізації особистості в сім'ї є ідентифікація, наслідування, навіювання.

У психологічній літературі виокремлюють два основні процеси соціалізації: первинна соціалізація, яка відбувається з самого народження, вагому роль на цьому етапі відіграє сім'я; вторинна соціалізація, яка відбувається поза межами дому, в соціумі, де необхідно діяти у відповідності з новими правилами, нормами у новому середовищі. Безумовно процес соціалізації є вагомим на кожному етапі розвитку особистості. Соціалізація започатковується з самого народження та розвивається з ранньої стадії розвитку. Саме в період від народження до шести років відбувається формування особистості індивіда і закладається початок гендерної соціалізації. На ранньому етапі розвитку особистості, вагомий вплив на особистісний розвиток дитини здійснює сім'я, батьки, значущі дорослі. До основних чинників, які визначають специфіку гендерної соціалізації в сім'ї відносять: склад сім'ї, психологічний клімат у сім'ї, особливості взаємовідносин батьків та дітей, зв'язок сім'ї з іншими спільнотами та інші.

Розкриваючи тему статті, необхідним є розглянути поняття гендеру та гендерної соціалізації. В науковій літературі поняття «гендер» означає «стать, як соціальне поняття та явище; вся сукупність властивостей, що відрізняє чоловіка від жінки» (Klecina 2003, p. 64) [1]. Цей термін дає розуміння того, що доповненням до біологічної основи слугують соціально детерміновані уявлення про чоловіка та жінку, які мають значний вплив на культурний контекст розвитку хлопчика та дівчинки. Гендерні властивості індивіда, усвідомлення індивідом своєї належності до чоловічої або жіночої статі і ототожнення себе з її типовими представниками значною мірою визначають зміст поведінки, спосіб життя та інші прояви особистісних якостей людини. Такі якості, як жіночність і мужність є вагомими для нормальної життєдіяльності людини і першопочатково формуються у сім'ї в якій виховувалась особистість.

Поняття гендерна соціалізація характеризується, як процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначеної для неї суспільством від народження, залежно від статі якою вона народилася. Гендерна соціалізація включає дві взаємозалежні частини: по-перше, засвоєння прийнятих моделей чоловічої та жіночої приналежності, відносин, норм, цінностей, стереотипів; по-друге, вплив соціального середовища на особистість з метою засвоєння визначених суспільством правил, норм, поведінки поводження чоловіків і жінок. Головним інститутом гендерної соціалізації особистості є сім'я. Саме в сім'ї у суб'єкта формуються базові уявлення щодо поняття чоловічої та жіночої ролі. Згідно поглядів психологів, чоловіками і жінками у гендерному сенсі стають у процесі виховання, під впливом сім'ї, соціального оточення, яке соціалізує стать (Klecina 2003) [1]. Саме в сім'ї засвоюються статеві ролі, моделі поведінки, уявлення про права та обов'язки чоловіків та

жінок. Від особистості батьків залежить розвиток особистості в майбутньому.

Однак проблемою сучасного українського суспільства є збільшення кількості неповних сімей. Особливостями особистісного становлення дитини в неповній сім'ї займалися дослідники: І. Доброгаєва, Т. Титаренко, Г. Фігдор та інші. Неповна сім'я може бути за різних причин: розлучення подружжя, смерть одного з батьків, народження дитини матір'ю-одиначкою, що має специфічні наслідки особистісного становлення у кожному випадку. Як було вже зазначено, умови виховання особистості у неповних сім'ях мають певну специфіку та відрізняються від життя суб'єкта у повній сім'ї.

На відміну від дітей, що виховуються у повних сім'ях, діти із неповних сімей, в залежності від того, хто виховує дитину, найчастіше мають чітке уявлення лише про одну роль (чоловіка або жінки). Для емоційного та соціального розвитку дитини необхідно, щоб вона бачила приклади життєвої ролі – чоловічої та жіночої. Це обов'язкова умова чоловічої ідентифікації у чоловіків і жіночої у дівчат. Якщо батько (чи мати) виховує дитину сам (сама), то він (вона) повинні сформувати у дитини певні уявлення як про чоловічу, так і жіночу ролі. Це безумовно має певні труднощі, однією з яких є те, що одному із батьків, який виховує дитину неможливо виконувати обидві ролі, тому найчастіше у дитини складається уявлення лише про одну роль (чоловіка або жінки). У повних же сім'ях цей аспект є спрощеним, оскільки у вихованні приймають участь і батько, і мати зі своєю життєвою роллю, і загроза однобічності зникає.

Особливості розвитку дитини також залежать від того, з ким із батьків вона залишилася (з батьком чи матір'ю). Саме материнську любов вважають незамінною, всеохоплюючою. Жінка вже під час вагітності має контакт з майбутньою дитиною і після народження біологічний зв'язок перетворюється у психологічний. Дослідження показали, що хлопчики, які виховувались лише матір'ю зазвичай наділені такими якостями, як: ранимість, чуйність, ніжність тощо. Застережливим є той факт, що виховуючись в таких умовах, хлопчики можуть засвоїти жіночий тип поведінки, що обумовлений відсутністю прикладу чоловічої поведінки. Однак відсутність батька в сім'ї негативно впливає і на особистість дівчини, що в майбутньому може створити викривлене уявлення про роль та функції чоловіка. Згідно з психологічними дослідженнями, незалежно від статі дитини, яка виховується в неповній сім'ї, є ризик, що в майбутньому можуть виникати деструктивні тенденції в поведінці у відносинах з протилежною статтю. Діти, які виховувались в неповній сім'ї, не мали змоги спостерігати відносини між чоловіком і жінкою, вони виховуються в умовах, не маючи уявлення цілісної моделі цих відносин. Зазвичай у таких сім'ях порушується процес статевої ідентифікації, що має наслідки в майбутньому житті. Звісно, сприятливий статево-рольовий розвиток як хлопчиків, так і дівчаток вимагає наявності як жіночого, так і чоловічого зразка поведінки.

В рамках статті представлено результати дослідження психологічних особливостей гендерної соціалізації особистості, яка виховувалась в неповній сім'ї. Об'єктом дослідження були особи, які виховувались в неповних сім'ях. В межах дослідження у статті зроблено акцент на впливові розлучення батьків на психічний розвиток особистості і процес гендерної соціалізації. Науковець Г. Фігдор (1995), досліджуючи вплив розлучення батьків на психіку дитини, зробив акцент на психодинаміці дитячих переживань, які виникають під час і після розлучення батьків, яку психологічну допомогу дитині надають значимі дорослі. Дослідник приділив увагу не лише вивченню впливу травмивних переживань дитинства, що пов'язані із розлученням батьків, але і подоланню, подальшій дії впливу розлучення на життя дитини [5]. Негативний вплив розлучення на психіку дитини, особливо у ранньому віці, може обумовлювати виникнення у суб'єкта почуття провини, роздратування, самотності, страху, депресії, агресії, які порушують процесу соціалізації.

Згідно з результатами нашого дослідження, яке проводилось за методом активного соціально-психологічного навчання (АСПН), розробленим академіком НАПН України Т. Яценко, специфіка виховання дітей в неповних сім'ях має певні особливості особистісного розвитку. Як показала практика, під час роботи груп АСПН часто актуалізується проблема статево-рольової ідентичності, витоки якої криються у психосоціальних умовах формування суб'єкта. В дослідженні було використано метод тематичних психомалюнків у якості діагностико-корекційного методу дослідження впливу неповної сім'ї на особливості гендерної соціалізації дитини. Психомалюнок, згідно зі студіями Т. Яценко (1996), є засобом невербального вираження емоційного стану, передачі певного психологічного змісту,

психічного портрету клієнта. Саме завдяки аналізу психомалюнків ми можемо побачити неусвідомлювані аспекти психіки. Останні є неусвідомлюваними суб'єктом і часто залишаються поза увагою, спричиняючи деструкції та труднощі в поведінці людини. У процесі діалогічної взаємодії під час аналізу психомалюнків, можна пізнати внутрішні механізми психіки особистості та тенденції її поведінки, які зумовлюються логікою несвідомого [6]. Результати емпіричного дослідження впливу неповної сім'ї на формування особистості дитини засвідчили специфіку уявлень про гендерні ролі чоловіка та жінки і особливості власної життєвої реалізації, що обумовлені ними. Адже саме в сім'ї відбувається первинна соціалізація дитини, статево-рольова ідентифікація особистості, засвоюються гендерні ролі та стереотипи.

Психологічна стаття як фундаментальна характеристика індивідуальності детермінує життєвий шлях особистості. Статево-рольова ідентичність має глибинно-психологічні детермінанти. Суттєву роль при цьому відіграє едіпів період розвитку особистості та механізми фіксації. Останні не є усвідомленими, однак впливають на особливості самооцінки, власну самореалізацію, чоловічо-жіночі стосунки. Едіпова ситуація полягає у єднанні суб'єкта (від 2 до 6 років) з лібідними об'єктами (батьки або заміщуючи об'єкти) та породжує виникнення амбівалентних почуттів (Jасенко 1996) [6]. Згідно статистичних даних, найбільша кількість неповних сімей виникає в результаті розлучення батьків, що є травмивним для психіки дитини. Тому, щоб пом'якшити вплив травмивних переживань на психіку дитини, пов'язаних із розлученням з одним із батьків, необхідною умовою є спілкування дитини з обома батьками. Це обумовить зменшення почуття страху, пов'язаного з втратою значущого об'єкта, зменшення почуття образи, провини, агресії тощо.

У нівелюванні травмивних переживань дитинства, які пов'язані із розлученням батьків, є врахування психологом наступних факторів: реакція дитини на розлучення, довготривалість конфліктних ситуацій між батьками в період розлучення, участь дитини в цих конфліктах, вік дитини, подальші відносини її з кожним із батьків. Небажання дитини спілкуватися з одним із батьків, підсилює почуття образи, агресії на одного з батьків (за рахунок процесу ідентифікації), що супроводжується виникненням у дитини почуття провини. Ідентифікація відіграє вагомий роль у гендерній соціалізації особистості. В процесі статево-рольової соціалізації відбувається процес ідентифікації з одним із батьків відповідної статі. У неповній сім'ї процес ідентифікації, наслідування є порушеним у зв'язку із відсутністю одного із батьків. Неможливість дитини виражати почуття любові до обох батьків може призвести до виникнення почуття власного відчуження, ізольованості, байдужості, що може в майбутньому спричинити руйнування стосунків з оточуючими.

Умови виховання дитини у неповній сім'ї знаходять своє відображення у особливостях її психічного розвитку. Як свідчать результати дослідження, виховуючись в таких сім'ях, дітям переважно властиве почуття страху, відчаю, тривоги, роздратування, амбівалентності, невпевненості, безпорадності, наявність комплексів, що негативно впливають на процес соціалізації. Спостерігається підвищене почуття агресивності по відношенню до одного із батьків або, навпаки, залежність від одного із батьків, що супроводжується змінами у соціальному та емоційному розвитку індивіда. Батьківська сім'я є моделлю створення власної сім'ї у житті дорослої людини. Проведене дослідження підтверджує наявність у суб'єкта тенденції до самотності і блокування міжособистісних відносин в майбутньому. Виховання дитини в неповній сім'ї може призвести в дорослому житті до соціальної ізоляції, блокування власного життєвого потенціалу, виникненню почуття самотності, провини, тривожності, імпульсивності, заздрощів, ревнощів, конфліктності, змін в поведінці, тенденцій до маніпулювання іншими, деструкцій взаємин з оточуючими, порушення статевого самоусвідомлення особистості. Як правило, батьківська сім'я є моделлю створення власної сім'ї у житті дорослої людини. У дітей, що виховуються у неповних сім'ях, простежується тенденція до самотності, блокування взаємин з оточуючими. В них часто спостерігається перенесення моделі взаємостосунків, що склалися у сім'ї батьків на особистісні, що зумовлює блокування власних емоцій, почуттів, викривлення уявлень про гендерні ролі чоловіка і дружини.

Отже, у процесі соціалізації індивід засвоює певні правила поведінки та установки, що відповідають гендерним ролям. Ролі батька і матері є центральними у процесі соціалізації суб'єкта. Розподіл гендерних ролей дитина вперше пізнає у сім'ї, ідентифікуючись з одним із батьків. У дорослому віці особистість їх відтворює, сповідуючи гендерні взірці батьківської

сім'ї, дотримуючись сформованих уявлень про гендерні ролі. Діти, які виховуються у неповній сім'ї, найчастіше мають чітке уявлення лише про одну із ролей (чоловічу або жіночу), а уявлення про іншу роль є викривленим, що має певні наслідки у дорослому житті. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що об'єктивізація та усвідомлення особистістю у процесі проходження психокорекції деструктивних тенденцій психіки, сприяє їх нівелюванню. Усвідомлення особистістю першопричин деструктивних тенденцій психіки в результаті проходження психокорекційних груп за методом АСПН, сприяє подальшому переосмисленню власної поведінки, взаємостосунків із оточуючими, що зумовлює особистісне самозростання, формування конструктивних цінностей, які сприяють процесу соціальної адаптації, гармонізацію відносин з оточуючими, розвитку життєвого потенціалу, процесу гендерної соціалізації особистості.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні особливостей гендерної соціалізації особистості, яка виховувалась у неповній сім'ї та дослідженні глибинно-психологічних детермінант деструктивних тенденцій поведінки та їх корекцію. Також плануємо використання діагностико-корекційної спроможності методик активного соціально-психологічного навчання у дослідженні та нівелюванні деструкцій психіки, які породженні вихованням дитини у неповній сім'ї.

Література:

1. Клецина И. С. От психологии пола – к гендерным исследованиям в психологии / И. С. Клецина // Вопросы психологии. – 2003. – № 1. – С. 61-78.
2. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.
3. Сірик І. В. Едіпова залежність та її вплив на формування психіки суб'єкта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / І. В. Сірик. – Київ, 2013. – 20 с.
4. Титаренко Т. М. Семья и формирование личности / Т. М. Титаренко. – М. : Мысль, 1987. – 138 с.
5. Фигдор Г. Дети разведённых родителей: между травмой и надеждой психоаналитическое исследование / Г. Фигдор. – М. : Наука, 1995. – 376 с.
6. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції : навч. посібник / Т. С. Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 264 с.

References:

1. Klecina I. S. Ot psihologii pola – k gendernym issledovanijam v psihologii / I. S. Klecina // Voprosy psihologii. – 2003. – № 1. – S. 61-78.
2. Orban-Lembryk L. E. Social'na psihologija / L. E. Orban-Lembryk. – K. : Lybid, 2004. – 576 s.
3. Siryk I. V. Edipova zalezhnist ta ii vplyv na formuvannja psyhiky subjekta : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psyhol. nauk : spec. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / I. V. Siryk. – Kyiv, 2013. – 20 s.
4. Titarenko T. M. Semja i formirovanie lichnosti / T. M. Titarenko – M. : Mysl, 1987. – 138 s.
5. Figdor G. Deti razvedjonnyh roditelej: mezhdju travmoj i nadezhdoj psihoanaliticheskoe issledovanie / G. Figdor. – M. : Nauka, 1995. – 376 s.
6. Jacenko T. S. Psyhologichni osnovy grupovoi psyhokorekcii : navch. posibnyk / T. S. Jacenko. – K. : Lybid, 1996. – 264 s.

В статье раскрыта одна из актуальных проблем психологии, особенности гендерной социализации ребенка, который воспитывался в неполной семье. Процесс гендерной социализации личности является неотъемлемой частью личностного становления ребенка для полноценного существования в обществе. Психологические исследования показывают, что первичным звеном гендерной социализации личности является семья. Именно в семье закладываются нормы, правила, ценности, гендерные стереотипы, установки. Одним из наиболее значимых факторов гендерной социализации ребенка является тип семьи, в которой воспитывается будущая личность. В статье сделано акцент на специфике гендерных представлений мальчика и девочки, которые воспитывались в условиях неполной семьи. Проведённое исследование, позволяет констатировать про специфические представления ребёнка из неполной семьи о

гендерных ролях мужчины и женщины, а также об особенностях личностной жизненной самореализации обусловленной ними.

Ключевые слова: психика, социализация, гендерная социализация, неполная семья, коррекция, личностные деструкции.

The characteristics of sexual socialization of a person who was brought up in an incomplete family are revealed in the article. The main phases and stages of socialization of a person are described. The process of sexual socialization of a personality is an integral part of individual formation of a child for full being in the society. Psychological researches reveal that a primary link of sexual socialization of a personality is a family. One of the most significant factors of sexual socialization of a child is a type of a family in which a future personality is brought up. A family can be two-parent or one-parent. In the article the emphasis is placed on the specific character of sexual notions of a boy and a girl who were brought up in the terms of a lone-parent family. A conducted research in accordance with method ASPT (active social and psychological training) allows to establish the facts about specific notions of sexual roles of a man and a woman and about peculiarities of personal vital self-actualization stipulated by them as well. As to the results of researches the personality projects sexual patterns in his or her adult life that he or she got from the parents' family.

Key words: sexual socialization, psychical development, identification, destructions, incomplete family.